

Pr. lect. dr. Cătălin VATAMANU

EDUCAȚIA LA POPORUL ALES

Ediția a doua

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2023

Cuprins

Cuvânt înainte la ediția I (Pr. prof. dr. Petre SEMEN)	11
Introducere	17
I. Educație și instruire în Orientul Apropiat Antic	31
A. Educația și instruirea în Egiptul Antic	34
1. Civilizația Egiptului – repere istorice și clarificări terminologice ..	34
2. Zeii – stăpâni ai cunoașterii și „pedagogi” ai faraonului	46
3. Factorii determinanți ai dezvoltării: ereditatea, mediul, educația	50
4. Cadrul instituționalizat al educației egiptene	55
a. Educația fiului de faraon.....	55
b. Educația în familie	57
c. Educația în școala egipteană	64
c.1. Elevul egiptean	64
c.2. Instruirea adulților	73
c.3. Educația străinilor	80
c.4. Predarea ca profesie. Statutul social al profesorului	84
c.5. Caracteristici ale relației profesor-discipol	89
d. Evoluția Școlii	91
d.1. Tipurile de școli și localizarea lor	91
d.2. Arhive, biblioteci	98
d.3. Instrumente și suporturi de scris	98
e. Conținuturile și obiectivele educației egiptene	99
e.1. „Învățăturile” și „manualele”	99
e.2. Scrisul și cititul	105
e.3. Discipline de studiu	107
e.4. Impactul culturilor altor popoare asupra conținuturilor și obiectivelor educației în Egipt	110
e.5. Educația morală	112
e.6. Coerciția	115
5. Concluzii preliminare: Pregătirea pentru viața de după moarte – concretizarea unei educații superioare	117
B. Educația și instruirea în Mesopotamia	118
1. Dovezi arheologice privind activitatea școlară	121
2. Elevul în Sumer	122
3. Personalul școlar. Profesorul	125
4. Școala	127
5. Curriculumul școlar sumerian	132
6. Conținuturile educației mesopotamiene	135

II. Delimitări lingvistice privind actul educației în

vocabularul ebraic	140
1. לָמַד (<i>lamad</i>)	142
2. יָדַע (<i>iadah</i>)	147
3. בֵּין (<i>bin</i>)	152
4. יָסַר (<i>iasar</i>)	156
5. יָרַח (<i>iarah</i>)	158
6. שָׁכַל (<i>sakal</i>)	160
7. אָלַף (<i>alaf</i>)	161
8. שָׁנַן (<i>šanan</i>)	162
9. זָהַר (<i>zahar</i>)	163
10. חָכַם (<i>chacam</i>)	163
11. דָּבַר (<i>davar</i>)	166
12. לִיץ (<i>liṭ</i>)	168

III. Pedagogia divină – posibil arhetip al educației. Fiul,

între Tatăl ceresc și tatăl pământesc	170
A. Delimitări lingvistice și variante de traducere ale ebraicului אָב	173
B. Pedagogia divină ca expresie a relației „tată”-„fiu”	176
1. Dumnezeu prezentat ca „tată” în Vechiul Orient	176
2. Jahwe ca אָב în textele Vechiului Testament	179
a. Grija lui Dumnezeu pentru om prezentată intuitiv prin prisma relației „tată”-„fiu”	179
b. Jahwe ca „Tată” al regilor davidici	198
c. Jahwe ca „Tată” al lui Israel/Israel ca „fiu” al lui Jahwe	206
3. Conținuturile pedagogiei divine	216
a. Moise – mijlocitor al Torei lui Jahwe	217
b. מוֹסֵר יְהוָה. Învățătura-pedeapsă a lui Dumnezeu	222

IV. Cadrul instituționalizat al educației vechi israelite

A. Etapele vârstei omului după cronologia veterotestamentară	227
1. Stadiile vieții omului în principalele culturi ale Orientului Apropiat Antic (egipteană, mesopotamiană și israelită)	228
2. Termenii ebraici care definesc diferitele etape de vârstă	236
3. „Împlinirea” omului în Dumnezeu	244
B. Educația în familie	246
1. Copilul ca sens al familiei	246
2. Responsabilii educării în familie	253
a. Texte fundamentale privind tema	253
b. Rolul mamei și al tatălui în educarea copiilor	256
c. Rolul pedagogic al doicii în familia israelită nobilă	264
3. „Cateheza” în familia Vechiului Testament (sistemul de predare întrebare-răspuns)	266

4. Conținutul educației în familie	273
5. Metode educative folosite în cadrul familiei	283
a. Memorarea și redarea învățaturii	283
b. Prezentarea comparativă și simbolică	286
c. Pedeapsa (מוסר)	287
d. Dragostea părinților față de copii	289
6. Concluzii preliminare	293
C. Educația religioasă și rolul cultic al copilului la locurile sfinte ...	295
1. Educația religioasă instituționalizată, în afara spațiului Templului din Ierusalim	295
a. Rolul pedagogic al sărbătorilor și pelerinajelor	295
b. נְעָרִים – slujitori ai lui Jahwe în vechiul Israel	301
Concluzii preliminare	315
2. Instruirea viitorilor funcționari cultici după construirea Templului din Ierusalim	316
D. Instruire și educație în „școala” israelită	321
1. Evoluția educației de la cadrul restrâns al familiei și al cultului la cadrul lărgit instituționalizat	321
2. Dovezi arheologice și epigrafice pentru existența școlii în perioada preexilică	323
3. Școala israelită. Mărturii scripturistice în sprijinul existenței și evoluției educației instituționalizate la poporul ales	339
4. Pregătirea specifică	347
a. Școlile profetice	349
b. „Școli” pentru formarea de funcționari	350
c. Școlile pentru tinerele femei	352
d. Educarea israeliților în exilul babilonic	353
5. Relația profesor/învățător – elev/discipol	354
a. Preoți și leviți	357
b. סִפְרִים/סֵפֶר	360
c. Alți funcționari	364
6. Conținuturile educației instituționalizate	366
7. Metodele instructiv-educative	372
Concluzii preliminare	376
V. Educația evreiască în școlile primelor două secole ale erei noastre și implicațiile ei asupra generațiilor următoare	378
A. Sistemul rabinic de educație	384
1. Marile centre de studiu rabinic: Jabneh, Lydda și Bnei Brak ...	384
a. „Academia” de la Jabneh	384
b. Centrul de studii iudaice din Lydda (Lod)	392
c. <i>Bet midraš</i> -ul din Bnei Brak și personalitatea lui Rabbi Aqiba	397

2. Susținerea idealului educațional prin exegeza rabinică	403
B. Principiile procesului de popularizare a Torah	408
1. Inițierea timpurie și progresivă a copilului	408
2. Caracterul democratic al educației	410
3. Studiu <i>Torei</i> și împlinirea <i>mitzvot</i> – forme de educație permanentă	412
4. Accesibilitatea la educație prin intermediul instituțiilor comunității	414
5. Caracterul revelat al <i>Torah</i> și <i>mitzvot</i>	416
C. Sistemul de educație elementară evreiască	417
1. Copilul – beneficiar al educației în familie și în comunitate ...	417
a. Educația băieților	419
b. Educația fetelor	423
c. Relația părinți-copii în perioada talmudică	426
2. De la casa părintească, la „casa de studiu”. Originea și dezvoltarea școlii elementare	428
3. Caracteristicile școlii în perioada tannaitică	441
4. Elevul	444
5. Profesorul	447
6. Curriculum de instruire	457
7. Metodele de instruire	465
Concluzii preliminare	470
VI. Valențele educației Vechiului Testament. Paralelă între educația Vechiului Testament și educația contemporană	473
A. Tradiție și modernitate în educația religioasă	476
B. Paralelă între educația biblică și cea contemporană	480
a. Educația religioasă în cadrul familiei	484
a.1. Activitățile care caracterizează educația religioasă în familie	486
a.2. Activitățile fizice în cadrul gospodăriei	491
a.3. Pedepsa fizică	495
b. Educarea copilului în cadrul lăcașului de cult	498
b.1. Activitățile care caracterizează educația religioasă în cadrul lăcașului de cult	498
b.2. Metode concrete de implicare a copiilor în activitățile religioase	500
b.3. Rolul pedagogic al participării la sărbători și pelerinaje	502
c. Educația religioasă în școală	503
c.1. Credința religioasă, exprimată prin învățătura Bisericii, trebuie să rămână materie de studiu în învățământul instituționalizat	504

c.2. Metode de însușire a învățaturii de credință	504
c.3. Rolul valorilor religioase în procesul educativ-instructiv	506
d. Rolul educației religioase în contextul academic și cel sociocultural european	507
d.1. Interdisciplinaritatea în învățământul teologic	507
d.2. Secularizarea – un pericol pentru păstrarea identității religioase?	509
d.3. Educația religioasă în contextul intercultural și interconfesional european	511
Concluzii preliminare	513
Concluzii generale	514
Bibliografie generală	520
Anexe	543

Cuvânt înainte

(la ediția I)

Teza de doctorat „Educația la poporul ales” a părintelui diacon Cătălin Vatamanu poate fi considerată o reevaluare a problematicii educaționale din perspectivă biblică. Abordarea unui astfel de subiect, inedit în cercetarea biblică ortodoxă, este necesară astăzi pentru a readuce în prim-plan tinerilor repere credibile și motivații cât mai convingătoare pentru stabilirea unui acord între axiologia acestora și valorile tradiționale autentice. Timpul la care se raportează această cercetare este cel biblic, atunci când omul era educat în spiritul celor mai înalte responsabilități față de sine, față de familie, de comunitate și, implicit, față de Dumnezeu.

Atunci când se vorbește despre educație la vechii israeliți, nu pot fi eludate influențele sau incidențele cultural-religioase, directe ori indirecte, ale unor popoare din vecinătatea arealului locuit de aceia. Prin urmare, primul capitol al lucrării, intitulat „Educație și instruire în Orientul Apropiat”, este dedicat reconstituirii contextului sociocultural de care a depins, într-o oarecare măsură, și educația vechilor evrei.

Chiar dacă este aproape unanim recunoscut că civilizația și cultura vechii Elade reprezintă vârful de lance al culturii și civilizației întregii Europe, marele istoric Herodot îi considera pe egipteni cei mai înțelepți oameni din câți a ajuns să cunoască. Scopul educației egiptene varia în funcție de poziția socială a fiecăruia și de interesele statului. De aceea, la nivel înalt, se punea mare accent pe educarea celui destinat să împlinească responsabilități de conducere, iar în cazul celor de rang inferior, deprinderea unei meserii constituia un deziderat educațional de bază și începea chiar din pruncie. Odată ajuns suveran, prințul moștenitor se ocupa cu multă atenție de pregătirea viitorilor administratori, diplomați și comandanți de oști.

Pe anumite segmente, cultura și civilizația Egiptului s-a întrepătruns cu cea a Canaanului, iar documentele arheologice

demonstrează că, mai înainte de a fi coborât israeliții în Egipt, au pătruns egiptenii în Canaan. Prezența acestora în Canaan era motivată de rațiuni politice, dar și economice. Numeroase sunt textele sapiențiale egiptene colecționate de Amenemope sau Ptahotep, cele prezentate în *Cântecul harpistului* și *Documentul Isinger* etc., care se aseamănă izbitor de mult cu textele chocmatice biblice. Deși societatea egipteană nu era organizată pe caste, aidoma celei indiene, și cu toate că accesarea la educație era, teoretic, posibilă pentru oricine, anumite profesii, cum ar fi cea de scrib, se transmiteau ereditar, în familie.

Cum orice mare civilizație și cultură nu s-a putut făuri prin izolare ori prin ignorarea achizițiilor culturale și spirituale străine, autorul subliniază că nici egiptenii n-au făcut excepție de la această regulă. Astfel, se evidențiază interesul egiptean pentru civilizațiile hitită, palestiniană și mesopotamiană, dovadă stând, printre altele, documentele arhivei de la Tel-el-Amarna, unde se află și un fragment din *Epopoea lui Ghilgameș*. O importantă parte a acestui capitol este dedicată evidențierii valențelor morale ale educației egiptene antice. De asemenea, se fac aprecieri bine documentate cu privire la conținuturile și obiectivele educației egiptene, în care se pune accent pe experiența practică, întrucât învățătura livrescă este inferioară cunoașterii prin experiență.

Un subpunct al acestui capitol este dedicat cercetării sistemului educațional mesopotamian. Explorând și utilizând o bogată bibliografie de specialitate, autorul se dedică prezentării civilizației care a apărut și s-a dezvoltat între cele două mari râuri: Tigru și Eufrat, cu precizarea că, spre deosebire de sistemul generalizat al educației egiptene, aici educația nu era obligatorie și nu cuprindea mase largi de populație, iar metodele coercitive erau folosite în exces. Se spunea adesea: „Să nu-l lipsești pe fiul tău de nuia, altfel nu-l vei putea feri de rău. Dacă te lovesc, fiule, n-ai să mori, dacă te las după inima ta, n-ai să trăiești”.

Capitolul al II-lea, „Delimitări lingvistice privind actul educațional”, este dedicat analizei semantice a celor unsprezece termeni ebraici biblici, prin intermediul cărora se definește procesul învățării. Sunt reperate textele de pe suportul ebraic (textul masoretic) și apoi sunt relaționate cu cele ale Septuagintei, traduse și analizate cu scopul de a identifica sensul autentic al fiecărui cuvânt.

În capitolul al III-lea, „Pedagogia divină – posibil arhetip al educației. Fiul, între Tatăl ceresc și tatăl pământesc”, autorul, continuând analiza semnificației termenilor în contextul textului sacru, reafirmă că Dumnezeu S-a revelat israeliților ca „Elohe Avotechem”, adică „Dumnezeu al părinților voștri”, și, implicit, ca Tată al acelor. Paternitatea divină este înțeleasă ca metaforă, pentru protecția specială față de poporul ales, căruia Dumnezeu i Se revelează ca Părinte. Tot în acest capitol sunt precizate, începând cu cartea Deuteronom și finalizând cu profeții, textele relevante pentru ideea de educație în spiritul menținerii bunelor relații dintre divin și uman. Astfel, apare clar ideea de progres, de la statutul de partener de dialog, așa cum apare stipulat în legământul sinaitic, la cel de fiu adoptat, statut obținut exclusiv prin educație.

În procesul educațional, autorul ia în calcul toate etapele vârstei omului. Educația la vechii evrei începea de foarte timpuriu, chiar din familie. De aceea, întemeierea unei familii cât mai numeroase, dacă mijloacele materiale o permiteau, și creșterea copiilor erau obligații prioritare pentru orice tânăr. Numărul mare de fii și fiice era considerat o binecuvântare divină și o cunună a bătrâneții. Preocuparea constantă pentru educația copiilor o atestă fără echivoc psalmistul, când zice: „Îmi voi deschide gura mea spre pilde, voi vesti cugetările din trecut. Ceea ce am auzit și ceea ce cunoaștem nu vom ascunde și ceea ce părinții noștri n-au ascuns de copiii lor, ci vom vesti generației viitoare” (Ps. 78, 2-3). Responsabilitatea tatălui ca educator, într-o societate în care exigențele religios-morale aveau putere și efect de lege, era precum cea a îndeplinirii unei meserii, întrucât tatălui i se impunea să-și strunească și să-și educe bine fiii.

După cum reiese și din textele analizate de autor, în demersul educațional al timpului se utiliza din abundență materialul didactic, specific vremii, iar metoda cea mai eficace era considerată memorarea cu fidelitate a textelor și a poruncilor, în vederea reproducerii acestora cu cât mai mare acuratețe, punându-se mai puțin accentul pe procesarea informațiilor acumulate. Educația avea un pronunțat caracter pragmatic, urmărindu-se, printre altele, deprinderea meseriei părinților: agricultura și creșterea vitelor, în cazul băieților, iar în cazul fetelor prelucrarea produselor animaliere și

agricole, grija față de gospodărie. Altfel spus, copiii erau educați în spiritul muncii, iar părintele care nu era preocupat ca fiul său să aibă o profesie era considerat de societate că îl învață pe acela tâlhăria. Ca și la alte popoare antice, metodele coercitive aveau un rol preponderent în a-i convinge pe copii cât de importantă era învățătura. Și totuși, strictețea disciplinară în procesul instructiv-educativ nu contravenea în nici un fel dragostei părinților față de copii.

Cu totul justificat, o latură esențială a educației israelite era cea religioasă. Despre nici un alt popor în istorie nu se spune că religia l-ar fi ajutat atât de mult să supraviețuiască tuturor vitregiilor vremii ca despre poporul Israel. Tora, adică învățătura sfântă, instrucția sau Legea, dimpreună cu sanctuarul, pentru o vreme, au fost cei doi factori de unitate religioasă și națională, stâlpii de neclintit pe care s-a sprijinit națiunea israelită.

O importantă contribuție a autorului în cercetarea problematicii educației israelite o constituie emiterea și validarea tezei conform căreia substantivul „na'ar”, un termen cu valoare polisemantică, trebuie înțeles nu doar ca „tânăr”, „adolescent”, ci și ca slujitor alături de cel inițiat, respectiv „ucenic”.

Un rol determinant în educarea copiilor, în particular, și a poporului, în general, îl aveau „cohanimii”, adică preoții. Folosindu-se de o bună concordanță biblică, autorul ar fi putut repera și alte texte care să ateste calitatea de educatori a preoților și levitilor vremii.

În continuare, sunt aduse argumente și dovezi arheologice pentru existența școlii în perioada preexilică. Între acestea, ostraconul de la Izbet Sartah, cele de la Ghezer, Lachiș, Kirbett el Qam, Arad etc. ne înfățișează evidente încercări de școlar, prezentate sub forma exercițiilor de scriere a literelor alfabetului. Autorul precizează că școlile publice oficiale erau secondate și completate de cele ale profeților. Cât privește plata învățăturii, deși nu pot fi identificate mărturii directe, câteva texte se pot constitui în reale dovezi. În cazul înalților funcționari de stat, conținuturile de bază ale învățământului particular sau instituționalizat erau formarea unor deprinderi în vederea administrării cu profesionalism a

cetății, dar și cunoașterea legilor divine, pe care se bazau cele omeneste.

Cercetarea abordează în continuare sistemul educațional din școlile evreiești în primele secole ale erei noastre, așa cum rezultă din capitolul al V-lea. În această perioadă, după distrugerea celui de-al doilea sanctuar, o seamă de învățați iudei își reproșau neglijarea educației copiilor, considerând că, de fapt, Templul fusese distrus de romani în anul 70 tocmai din această cauză. Un merit esențial în refacerea spirituală, ce a coincis cu salvarea națiunii, l-au avut „tanaimii”, adică „repetitorii” sau „educatorii”. Datorită noului curent de redresare spirituală, în pofida tuturor încercărilor, prin deschiderea școlilor de la Jabneh și Bnei Brak, ce vor deveni vestite, națiunea a putut supraviețui.

Comparând sistemul educațional din antichitatea ebraică cu cel al altor popoare și civilizații ale vremii, autorul scoate în evidență caracterul democratic al primului. Am putea spune că acesta este specificul culturii ebraice și marea noutate în istoria educației: accesibilitatea educației, implicarea tuturor instituțiilor comunității în procesul de formare, educație și instruire a omului.

În ultimul capitol se reiterează parțial valențele educației din antichitatea ebraică și se încearcă identificarea unui paralelism între aceasta și educația modernă, subliniind totodată implicarea Bisericii în procesul educațional. Din perspectiva Bisericii, aceasta nu este văzută ca o opțiune, ci este o poruncă divină, încredințată prin mandat special (Matei 28, 19-20). În partea finală a capitolului, ca de altfel și în concluziile generale, sunt trecute în revistă multe neajunsuri ale educației moderne, printre care și faptul că un număr din ce în ce mai mare de copii sunt abuzați în diverse moduri, neputând beneficia de avantajele unei educații instituționalizate.

Alcătuită din perspectiva metodei istorico-exegetice și reliefând valoarea tezaurului patristic și liturgic al teologiei răsăritene, teza de doctorat „Educația la poporul ales” este realizată într-un stil elegant și cu un vocabular adecvat, la obiect, și îl recomandă pe autor că dispune de reale posibilități de cercetare și analiză pertinentă pe textele suport ale Bibliei.

Pr. prof. dr. Petre Semen

Introducere

Cercetătorii Vechiului Testament au abordat arareori problematica educației în Vechiul Israel, întrucât orice studiu se complică atunci când intră în discuție existența școlilor, apariția și dezvoltarea lor. La fel de incerte sunt informațiile privind curriculumul școlar, precum și posibila dependență dintre anumite texte biblice și învățarea predată în aceste școli. Până de curând, toate aceste dificultăți în cercetarea temei au ținut la distanță atenția exegetilor și a istoricilor Vechiului Testament, iar cei care „au îndrăznit” să o abordeze au căzut fie în imprecizie, fie în contradictoriu. Reactualizarea problematicii educației israelite trebuie privită însă acum ca o necesitate, întrucât diversele descoperiri epigrafice recente, cercetarea arheologică și exegeza critico-istorică a textelor biblice contribuie la conturarea unei noi imagini asupra procesului educativ în Vechiul Israel.

În condițiile în care multe inscripții paleo-ebraice pot fi identificate ca exerciții școlare, textele biblice sau extrabiblice care fac referire sau simple aluzii la un proces educativ în epoca monarhică, în special, trebuie reconsiderate. Problematika educației în Israel nu poate fi izolată de cea a existenței unor instituții similare în alte țări ale Orientului Vechi Apropiat, context care ar putea aduce clarificări asupra condițiilor concrete de transmitere a culturii scrise în Vechiul Testament, a funcției de bază a textelor biblice și a formării canonului Scripturii ebraice, adică a acceptării oficiale a textelor canonice.

Elaborarea subiectului, importanța, scopul și motivația lui

Educația la poporul ales a fost prezentată ca teză de doctorat în iunie 2010, în cadrul Facultății de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Lucrarea de față, care abordează un domeniu teologic biblic pe cât de actual

și important, pe atât de delicat și sensibil pentru societatea modernă, a fost realizată sub coordonarea științifică a Pr. Prof. Dr. Petre Semen, fost decan al Facultății de Teologie din Iași, un foarte cunoscut specialist al limbii ebraice biblice, al Teologiei și Istoriei Vechiului Testament, autor al multor articole, studii și cărți de o valoare incontestabilă pentru Teologia Biblică românească. Părintelui profesor Petre Semen îi datorez debutul cu responsabilitate în studiul riguros al textului biblic, mai întâi în cadrul Studiilor aprofundate de Teologie Biblică desfășurate în Facultatea de Teologie ieșeană și apoi în cadrul studiilor doctorale, constanța, ascensiunea și devenirea mea academică. În relația profesor-doctorand, coordonarea cercetării tematicii educației biblice nu a însemnat doar acribia științifică pentru o cât mai bună abordare a conținuturilor și pentru forma viitoare lucrări de doctorat, ci și experiența unui model de justețe, de exactitate în informații și de claritate în argumentare, un model de profesor, de pedagog, în sens general, pentru spațiul academic.

De asemenea, o contribuție importantă pentru delimitarea și abordarea tezelor acestei tematici a avut-o coordonarea, în perioada 2005-2007, în timpul stagiului de cercetare efectuat în cadrul Martin-Luther- Universität Halle/Wittenberg și Institut für Bibelwissenschaften Halle (Germania), din partea Prof. dr. Ernst-Joachim Waschke. Domnia sa, profesor de Vechiul Testament și președinte al Stiftung Leucorea din Wittenberg, fost prorector al Universității din Halle (2000-2003), este un foarte bun cunoscător al realităților veterotestamentare și al culturii ebraice, volumele sale de autor fiind de referință pentru abordarea academică a temelor biblice în limba germană. Cercetarea s-a desfășurat în conformitate cu proiectul prezentat și evaluat de Diakonisches Werk der EKD, pentru care am primit finanțarea, în colaborare cu echipa de cercetare a Institut für Bibelwissenschaften Halle, profesori ai Facultății de Teologie din Halle și membri ai Graduate School Asia and Africa in World Reference Systems Martin- Luther- Universität Halle/Wittenberg, din care organizație fac parte din 2006. Rezultatele cercetării au fost prezentate la finalul grantului, în 2007, ca Abschlussvortrag, „Erziehung und Bildung im Alten Israel”, în cadrul Institut für Bibelwissenschaften Halle.

Recunoștința mea se îndreaptă, în egală măsură, spre Preafericitul Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, care mi-a arătat grija sa părintească prin binecuvântarea pentru studiile în Germania și participarea, ca delegat al Patriarhiei Române, la mai multe întâlniri de dialog ecumenic în țară și în străinătate. De asemenea, adresez mulțumiri Înaltpreasfințitului Părinte Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, cu binecuvântarea căruia este publicată această lucrare.

Valențele și obiectivele educației religioase veterotestamentare sunt la fel de actuale astăzi, precum atunci, în perioada sfinților scriitori. În contextul unei societăți secularizate și globalizate, apelul la fundamentele religioase și păstrarea identității de credință constituie o responsabilitate pentru fiecare în parte și pentru Biserică, în general. Astăzi, parcă mai mult ca oricând, îndemnul divin „Ascultă...!”, „Ia aminte...!”, dar și glasul amenințător și de avertizare al profetilor trebuie să găsească un răspuns în societatea civilă, începând cu tinerii. Atenționările rabinice referitoare la faptul că neglijarea, nepăsarea, uitarea legii sfinte înseamnă ruinarea societății nu mai sunt de mult, din păcate, simple avertismente livrești, care răsună, fără consecințe, în societatea contemporană, întrucât efectele schimbării axiologiei oamenilor sunt deja evidente. De aceea, este necesară o reevaluare a problematicii educaționale și din perspectivă biblică, pentru că valorile educative veterotestamentare, ale responsabilităților față de Dumnezeu, față de sine, față de familie și față de comunitate, rămân de referință pentru evoluția spirituală a omului.

Actualitatea și noutatea științifică a cercetării constă, în primul rând, în faptul că subiectul instruirii și educației la poporul ales este insuficient explorat în literatura de specialitate, dar și în necesitatea de a oferi o paradigmă a ceea ce a însemnat textul revelat pentru israeliți. Noutatea tratării temei stă și în faptul că reevaluează problematica educațională biblică prin prisma unei viziuni moderne, construite pe abordarea trans-, inter- și pluridisciplinară, interpretările propunând un model integrat de analiză a domeniului în chestiune. Cele mai multe subiecte cercetate și prezentate în lucrarea de față sunt de totală noutate pentru cercetarea biblică românească.

Prin tematica anunțată în titlu, lucrarea de față caută să trezească interesul teologilor, ebraiștilor, lingviștilor, pedagogilor, istoricilor și altor oameni dedicați studiului religiei și culturii iudaice asupra rolului pe care educația religioasă și cea laică l-a jucat în societatea veterotestamentară, în ciuda dificultăților de ordin politic.

Obiectivul fundamental al lucrării îl constituie stabilirea și descrierea principiilor educației evreiești din Israelul biblic. Ca limită superioară istorică a fost luat evenimentul revoltei lui Bar Kochba. Catastrofa națională care a urmat revoltei lui Bar Kochba (132-135 d.Hr.) a depășit, în aspectele sale fizice, chiar și marea revoltă iudaică din anii 66-70 d.Hr., iar după această lovitură Palestina biblică nu s-a recuperat pe deplin niciodată.

Cuprinsul cercetării

Demersul investigativ debutează cu studiul fenomenului educațional la popoarele Orientului Apropiat Antic, fiind analizate aspectele instructiv-educative din societățile egipteană și mesopotamiană. Delimitarea lingvistică privind actul educației în literatura ebraică are rolul de a înlătura de la început orice neclaritate de fond privind interpretarea textului sacru și constituie un fundament teoretic și metodologic solid pentru înțelegerea mai cuprinzătoare și mai nuanțată a diferitelor aspecte educaționale, în contextul societății orientale antice. Acest demers oferă educației veterotestamentare un cadru lingvistic, conceptual și metodologic, care nu este suficient de bine conturat în prezent în literatura de specialitate.

De facto, lucrarea este divizată în patru părți: prima parte este o prezentare a sensurilor teologice ale pedagogiei divine, a doua parte prezintă educația instituționalizată (în familie, în comunitate și în școală), a treia parte face referire la scrierile talmudice și la calitatea acestora de martor istoric al unui proces instructiv-educativ instituționalizat, iar cea din urmă parte este o abordare modernă a problematicii educației, concentrată pe identificarea valorilor comune educației veterotestamentare și celei religioase de astăzi. Obiectivul lucrării este, așadar, de a oferi o viziune integratoare asupra subiectului educației veterotestamentare.

Concret, lucrarea de doctorat *Educația la poporul ales* se compune din următoarele capitole:

I. Educație și instruire în Orientul Apropiat Antic, capitol care abordează aspecte de educație și instruire ale sistemelor egiptean și sumerian, reconstituie contextul sociocultural în care a apărut și s-a dezvoltat cadrul instituționalizat al educației evreiești, cunoscut fiind faptul că marile culturi ale Antichității și-au pus amprenta asupra dezvoltării intelectuale a poporului Israel.

II. Delimitări lingvistice privind actul educației în vocabularul ebraic este o abordare filologică a termenilor ce caracterizează actul instructiv-educativ în Israelul biblic.

III. Pedagogia divină - posibil arhetip al educației. Fiul, între Tatăl ceresc și tatăl pământesc a plecat de la premisa că ideea existenței unei zeități creatoare a omului și, mai apoi, pedagog și îndrumător al acestuia este cunoscută civilizațiilor Orientului Apropiat Antic. În cultura iudaică, Jahwe este înțeles ca „Tată” al regilor davidici, al întregului popor sau al anumitor categorii de persoane. „Paternitatea” cuprinde în sine nu doar ideea de creație, ci și cea de ocrotire, sprijin, îndrumare, conducere. Astfel, ideea „paternității” este strâns legată de cea a „pedagogiei”.

IV. Cadrul instituționalizat al educației vechi israelite este cel mai amplu capitol al lucrării. Plecând de la realizarea unei necesare etapizări a vieții omului, conform cronologiei veterotestamentare, în acest capitol este abordată evoluția procesului educativ în cele trei instituții fundamentale ale societății veterotestamentare: în familie, în cadrul locurilor de cult și în „școală”. Prin intermediul exegezei textului ebraic, vom reliefa rolul copilului în familie, cine erau persoanele responsabile de educarea acestuia, care sunt conținuturile pedagogice ale „catehezei” veterotestamentare și metodele educative folosite de părinți. În ceea ce privește educația religioasă și rolul cultic al copilului la locurile sfinte vom arăta că pelerinajele la sanctuarele vechi sau la Templu și participarea la actele de cult în zilele de sărbătoare erau pentru tinerii lui Israel noi ocazii de catehizare. De asemenea, analizându-se etimologic sensurile cuvântului נַעַר, ne dorim a dovedi că starea de inocență sufletească și de castitate trupească a copiilor era considerată potrivită slujirii lui Jahwe. Subcapitolul „Instruirea și educația în școala

israelită” debutează cu dovezile arheologice și epigrafice pentru existența „școlii” în perioada preexilică. Cercetarea continuă cu reliefarea diferitelor caracteristici ale școlilor, ale profesorilor și elevilor și a relației dintre aceștia, conținuturile educației instituționalizate și metodele instructiv-educative.

V. Educația evreiască în școlile primelor două secole ale erei noastre și implicațiile ei asupra generațiilor următoare pune accent, prin intermediul textelor talmudice, pe importanța cu totul deosebită pe care rabinii evrei au acordat-o educației, în special celei religioase, și justifică de ce educația a devenit pentru poporul evreu un mod de viață.

VI. Valențele educației Vechiului Testament. Paralelă între educația Vechiului Testament și educația contemporană este un capitol de actualitate, întrucât abordează aspecte contemporane de pedagogie, în paralel cu anumite aspecte practice ale educației israelite. Demersul urmărește a arăta că educația modernă se bazează pe principiile educației tradiționale și că disponibilitatea pentru o cunoaștere a învățământului tradițional este benefică pentru educația contemporană, fiind un prim pas spre un dialog al culturilor.

Cele șase capitole ale lucrării sunt încadrate de o introducere, concluzii și anexe.

Teorii și teze în cercetarea problematicii educației la poporul ales

1. Între secolele XI și VI î.Hr., evreii au trecut de la statutul politic de grup de triburi, sub conducerea locală a judecătorilor, la un grup multitrib, sub conducerea unui rege, Saul, și apoi a unei monarhii, care a dobândit dominare efectivă în Canaan, în timpul lui David și a lui Solomon, în secolul al X-lea. A urmat apoi împărțirea regatului în două, Regatul Israel fiind cucerit de asirieni în 722 î.Hr., iar, apoi, Regatul Iuda a sfârșit sub babilonieni, în 586 î.Hr. În Egipt, această împărțire corespunde celei de-a treia perioade intermediare, dinastiile XXI-XXV (1070-664 î.Hr.), și primilor optzeci de ani ai dinastiei a XXVI-a (664-525 î.Hr.). În timpul acestei epoci, cărțile Vechiului Testament (în special Regi, Cronici, Isaia sau Ieremia) menționează ocazional contacte cu Egiptul, în timp ce doar un

număr limitat de surse egiptene reflectă contacte cu Palestina, de cele mai multe ori în concordanță cu relatările biblice. Trebuie să menționăm că în această perioadă sursele egiptene sunt destul de limitate, întrucât regii egipteni au condus din Memfis și aproape toate referirile istorice egiptene s-au distrus în timp și chiar cele mai bine păstrate documente nu menționează relațiile externe ale Egiptului, ci au mai mult un caracter ritual și funerar. Astfel, nementiunea poporului și a locurilor biblice în sursele egiptene din perioada 1100-580 î.Hr. reflectă cel mai adesea carența informațiilor egiptene și în nici un caz inexistența locurilor sau personajelor prezentate în Scriptura ebraică, așa cum s-a sugerat de ultrasceptici și minimaliști. Cu toată această carență de informații, conținuturile pedagogice ale literaturii egiptene trădează influența pe care acestea au avut-o asupra scrierilor sapiențiale ebraice și asupra sistemului de învățământ veterotestamentar.

2. „Paternitatea” divină este arhetip al paternității umane. Teologia protestantă susține teoria împrumutului ideii de „paternitate” de către evrei de la canaaniți, a transferului noțiunii de „tată” din societatea patriarhală israelită lui Dumnezeu, „Tatăl” Creator al tuturor celor văzute. În acest context cultural, „pedagogia divină” nu ar putea fi decât o proiectare a dorinței omului de a fi educat de Jahwe. Dimensiunea sociologică care se dă astfel religiei intră în contradicție cu adevărul primit prin revelație și transmis Bisericii. De aceea, textul sfânt al Scripturii ebraice constituie principalul izvor bibliografic pentru studiul educației la poporul ales și are o mare valoare în dialogul intercultural și interreligios.

3. Textul Deuteronom 6:20-25 prezintă unul dintre modelele de cateheză în familie. „Modelele de cateheză” doresc să trezească interesul tinerei generații pentru cunoașterea faptelor minunate ale lui Jahwe în istoria poporului Său ales și să atragă atenția generațiilor mai în vârstă asupra responsabilității de a răspunde întrebărilor celor tineri, în ansamblu spus, asupra responsabilității educației. Distrugerea Templului din Ierusalim, în 586 î.Hr., un adevărat dezastru național, a adus un dezinteres major pentru transmiterea instituționalizată a credinței, instruirea devenind, în totalitate, responsabilitatea familiei. Un asemenea mod de transmitere a învățaturii este observabil în Deuteronom, în contextul politic

al apropierii exilului sau, mai exact, a strâmtoării politice și sociale existente. Acest tip de învățătură nu mai este legat de statornicia Regatului, de siguranța Sionului, de indestructibilitatea statelor și a instituțiilor sale. Din acest text se poate recunoaște ideea Dumnezeului național, Jahwe, Care este și rămâne Unul și Unicul.

4. Delimitarea lingvistică a substantivului ebraic נֶעַר deschide noi perspective teologice referitoare la participarea la cult a tinerilor. Înțeles în sens propriu, נֶעַר înseamnă „copil”, „prunc”, „tânăr”, o persoană care nu este încă adultă. Dificultățile de traducere a lui נֶעַר apar în cazul acelei categorii de texte care îl prezintă pe נֶעַר ca fiind un tânăr sau chiar un adult, caracteristicile fizice, acțiunile lui, contextul biblic sau informațiile istorice existente trădând acest lucru. Din aceste motive, exegeții textului ebraic consideră ca fiind foarte posibilă traducerea lui נֶעַר prin „slujitor”, „slugă” sau, în sens general, o persoană subordonată alteia.

Prezența lui נֶעַר ca *terminus technicus* în textul Vechiului Testament poate fi un compromis morfologic între trei factori: sensul uzual al substantivului („copil”, „tânăr”), desemnarea unui statut social (cel de „slugă”, „servitor”) și realitatea religioasă israelită a obligativității slăvirii lui Jahwe în starea de puritate feciorelnică. Ca *terminus technicus*, נֶעַר nu poate fi în nici un caz privat de vreunul dintre cele trei sensuri. נֶעַר -ul lui Jahwe îi era Acestuia „slujitor” integru, în stare de perfectă curățenie trupească și sufletească. Textele citate lasă de înțeles că în perioada premonarhică a lui Israel anumiți tineri puteau săvârși, însoțiți sau nu de persoane specializate, ritualuri de cult.

5. Dovezile arheologice atestă existența unui sistem educativ premonarhic, monarhic și preexilic în Israel, evidența unei culturi scrise ebraice încă din secolul al XII-lea î.Hr.

6. Creșterea rolului politicului în societatea iudaică pe durata statului monarhic a impus o dezvoltare administrativă specifică. După modelul statelor vecine, Egiptul și Babilonul, conducătorii politici și religioși ai Israelului impun instruirea funcționarilor. Aceasta implica organizarea unor școli regale care, cel puțin în Ierusalim și în alte mari orașe, dădeau o educație formativă (citit, scris, calcule, administrație, istorie, geografie) „fiilor regelui” și

„fiilor prietenilor regelui” sau cetățenilor de seamă, care puteau deveni înalți funcționari și sfetnici regali. Și din punct de vedere religios lucrurile au evoluat. Construirea unui Templu în Ierusalim, din dorința de centralizare a cultului, impunea necesitatea instruirii personalului, care era apoi dator să săvârșească o anumită rânduială liturgică, pe care să o transmită generațiilor următoare de preoți.

7. Studiul practicilor educaționale ale evreilor din Palestina în epoca tannaitică este de o mare importanță pentru studiul istoriei culturale a poporului evreu, întrucât în această perioadă a fost introdus, dezvoltat și generalizat în întreaga țară nivelul elementar al școlii. În timpul primilor două sute de ani ai erei creștine, micul popor evreu, locuind la răscruce de continente și civilizații, a luptat trei războaie disperate pentru a-și menține independența națională față de cea mai mare putere existentă atunci, Imperiul Roman, însă fără să reușească. În același timp, a luptat pentru dreptul de a trăi propriul mod de viață, și această luptă a câștigat-o. Astfel, în perioada tannaimilor s-au pus fundamentele democratice ale educației instituționalizate evreiești și a fost stabilit un anumit cadru legislativ, ce urmărea dezvoltarea structurii acesteia.

Surse de documentare

Sursele fundamentale folosite în cercetarea subiectului sunt, în primul rând, cărțile Sfintei Scripturi. Textele biblice citate sunt traducerea proprie din limba ebraică, după textul *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, hg. von Karl Elliger u. Wilhelm Rudolph, 4., verb. Aufl., Stuttgart, 1977. Pentru citatele scripturistice din limba greacă am folosit *Septuaginta, Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, hg. von Alfred Rahlfs, Stuttgart, 1979. Celelalte versiuni biblice folosite, texte în engleză, germană sau franceză, sunt citate după M.D. Tan, M.S. Bushell, Bible Works for Windows (CD-ROM), doar în urma verificării lor în scrierea sursă (conform bibliografiei).

În studiul termenilor ebraici am folosit următoarele dicționare: Wilhelm Gesenius, *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, 17. Auflage, Berlin/Göttingen/Heidelberg, 1962; G. Johannes Botterweck (coord.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, translated by David E. Green, William B. Eerdmans